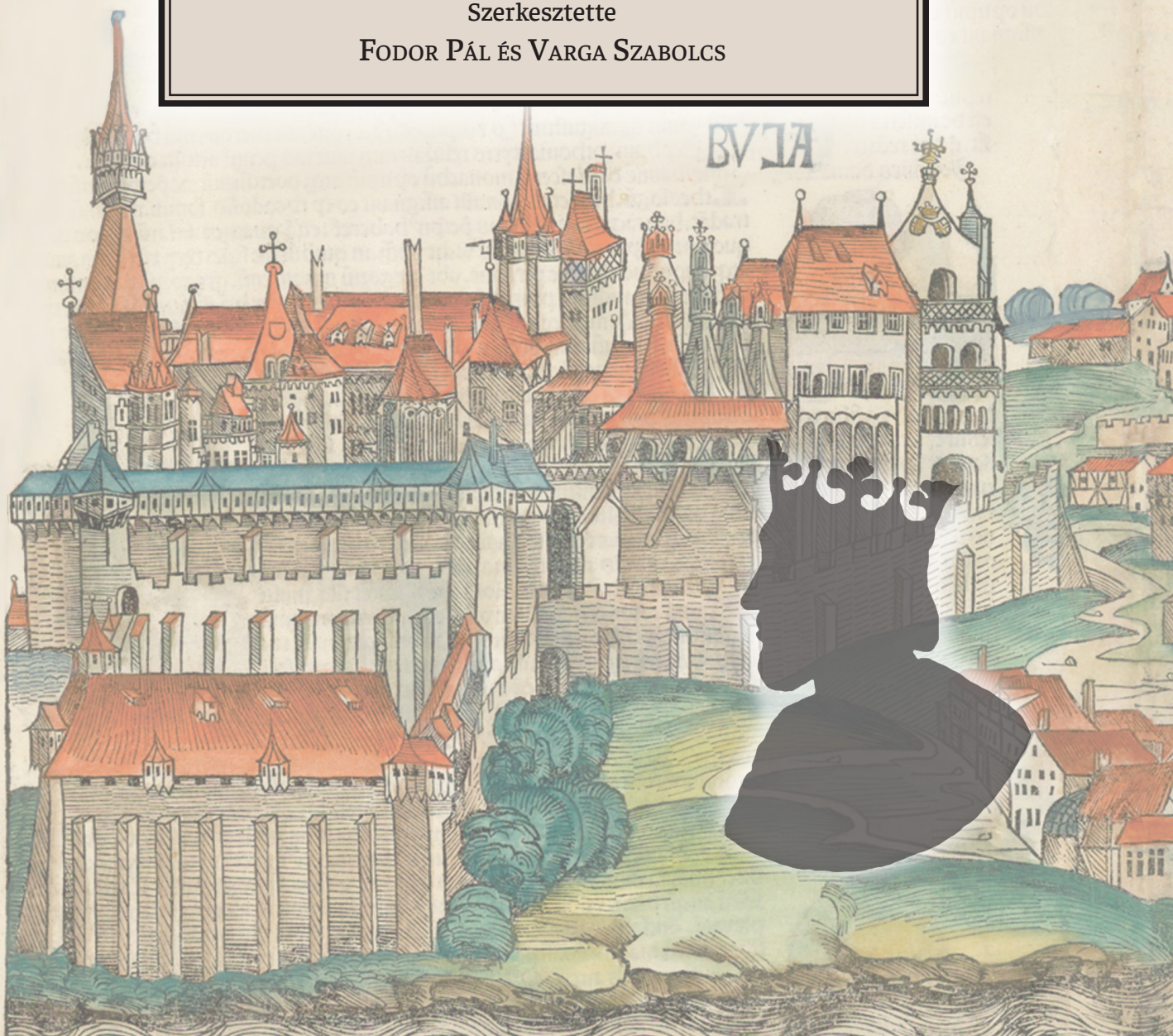

Buda urbs hungarie clarissima regum sedes: in litore danubij sita: hungaria enim ultra ⁊ citra danubiu latissimas terras occupat: quod citra danubiu est: olim pannonia fuit. que ab oriente mesiam ab occidente noricum habuit. septentrione ei danubius. austrum ilirici montes exceperunt: que transdanubiu hungaria iacet: pars que prius germanis habuit cepidarum intermini germanis fuerunt ⁊ dacos. nō qui nunc in regno: sed palustri potestate occupant vicina walliam ⁊ saxoniam latissimam: que nunc transsilvanie que gepidarū fuit: ubi aque riuus habet

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

EGY ELFELEDETT
MAGYAR KIRÁLYI DINASZTIA:
A SZAPOLYAIK

Szerkesztette
FODOR PÁL ÉS VARGA SZABOLCS

Tartalom

FODOR PÁL – VARGA SZABOLCS	
Előszó	7
NEUMANN TIBOR	
Két nádor és egy vajda, avagy a Szapolyaiak útja a királyi trónig	13
NEUMANN TIBOR	
„Szinte királyi ház”. A Szapolyai-család reprezentációja, cím- és címerhasználata Mohács előtt	47
KENYERES ISTVÁN	
A Szapolyai-család birtokai 1526 előtt	73
C. TÓTH NORBERT	
Szapolyai János erdélyi vajda török ellenes harcai (1510–1526)	99
FODOR PÁL – OBORNI TERÉZ	
Két nagyhatalom között – a Szapolyaiak magyar királysága	113
VARGA SZABOLCS	
A hűség rokon: Petrovics Péter a Szapolyaiak szolgálatában	145
KASZA PÉTER	
Útkeresés kényszerpályán: Szapolyai János diplomáciai törekvései (1526–1540)	171

H. NÉMETH ISTVÁN	
Szapolyai János várospolitikája	183
GÁLFI EMŐKE	
Szapolyai János és az erdélyi városok	201
B. SZABÓ JÁNOS	
A Szapolyaiak hadserege Szapolyai János és II. János korában	213
CSEPREGI ZOLTÁN	
Egyházi irodalom és reformáció a Szapolyai-uralkodók ország részében (1526–1570)	243
ÁCS PÁL	
Magyar nyelvű irodalom a Szapolyaiak országában	261
KASZA PÉTER	
A Szapolyai-kor latin nyelvű irodalma	273
VARGA SZABOLCS	
Hatalom és reprezentáció János király udvarában	285
BUBRYÁK ORSOLYA	
A Szapolyaiak „hagyatéka”	311
VARGA SZABOLCS	
A Szapolyaiak emlékezete	335
Névmutató	367
Földrajzinév-mutató	377

H. Németh István*

SZAPOLYAI JÁNOS VÁROSPOLITIKÁJA

A VÁROSFEJLŐDÉS BELPOLITIKAI KÖRNYEZETE

„Ebben az esztendőben az a hír jött, hogy Lajos magyar király, miután Mohács mellett szerencsétlenül csatát vívott a törökök óriási seregével, [...] megfutamított, megvertetett és 20 éves korára állítólag egy mocsárba fült. [...] Úgyanebben az évben, Lajos király halála után Mária királyné Báthory Istvánnal és más országnagyokkal egyetemben Katalin napjára [november 25.] gyűlést hirdetett Komáromba. Viszont Zápolya János szepesi örökös főispán és erdélyi vajda Székesfehérváron tartván gyűlést, ottan párthívei által Márton napján nagy sietve megkoronáztatott. Amiért megharagudtak az ország főurai és a Pozsonyban tartott országgyűlésen Ferdinándot választották meg királynak. A kassaiak mindazonáltal János vajda pártjára állván, mindjárt megválasztása után elmentek Esztergomba, ott letették a hűségesküt, értékes ajándékokat adván neki; ezen tettükkel pedig a legnagyobb kellemetlenségeket okozták a többi négy városnak. Mert ily módon a többi városok is kénytelenek voltak Boldogasszony fogantatása napján a királynak, ajándékok kíséretében, bemutatkozni – a hűségesküt mindazonáltal nem tették le.”¹

Így kommentálta a mohácsi csatavesztés hírére és a bekövetkezett bizonytalan politikai helyzetet a kortárs Conrad Sperfogel, akinek híradásait a 17. századi utód, Caspar Hain lőcsei tanácsos – a hír fontosságára való tekintettel – eredetiben, azaz latin nyelven építette be krónikájába. Az új korszakot megnyitó csatavesztés közvetlen következményeit főként a dunántúli városok érezhették meg, a többi város egyelőre csak a közvetett hatásait (az államhatalom összeomlását) tapasztalhatta meg. A királyságért kirobbant belháborút viszont már az ország északkeleti csücskében is érzékelték. Szapolyai János és a szabad királyi városok kapcsolatát éppen a kialakult polgárháborús helyzet miatt nehéz megítélni és megismerni. A 16. század elején az uralkodók részéről tudatos várospolitikáról csak csekély mértékben beszélhetünk. A városoknak kiadott parancslevelek leginkább az adó és más katonai terhek behajtásáról szólnak. A Szapolyai János és

* Történelem-levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára; nemeth.istvan@mnl.gov.hu.

¹ Caspar Hain, *Zipserische oder Leütschaverische Chronica vndt Zeit-beschreibung*. Hain Gáspár Lőcsei krónikája. I. Lőcse, 1910, 32–33.

Habsburg Ferdinánd által fémjelzett időszakban emellett leginkább az ellenségesnek számító városok sarcolása vagy adott uralkodó mellé állásának kérdése állt a városokkal folytatott politika előterében. A belháborúval terhelt belpolitikai helyzetben a városok és polgáraik állásfoglalása, valamint a polgárságnak a hadakozáshoz szükséges pénzügyi háttér megeremtésében játszott szerepe teremtett leginkább politikai kapcsolatot az uralkodókkal.

A mohácsi ütközetet követően a városok magatartását leginkább a tanácsstalanság jellemezte. A Bécs felé menekülő Habsburg Mária és fivére, Ferdinánd eleinte csak az ország kis szeletét tudta fennhatósága alá vonni, így a szabad királyi városok többsége megjelent a Szapolyai János által összehívott gyűléseken. A tokaji részgyűlés határozatai szerint az alsó-magyarországi bányavárosok mellett más városok követei is részt vettek János székesfehérvári koronázásán, majd a kassai küldöttek még az Esztergomtól messze fekvő felső-magyarországi városszövetség nevében is ajándékokkal hódoltak Szapolyainak. A szabad királyi városok vezetésének döntése mögött sokszor valóban a tanácsstalanság állhatott. A felső-magyarországi városok közül Kassa ekkor még egyértelműen János-párti volt, de a szövetség többi tagja (Eperjes, Bártfa, Lőcse, Kisszeben) már kevésbé tűnt János elszánt hívének. Erre utal a városszövetség négy tagja nevében az eperjesi tanács által a Bártfán és Eperjesen állomásozó két Ferdinánd-párti kapitánynak írt levél, amelyben azt hangsúlyozták, hogy döntésükben a kassaiak akarata, valamint Szapolyai csapatainak közelsége játszott szerepet. Feltételezhetjük, hogy a többi város is hasonló megfontolások miatt fordult János felé. A városi magisztrátusok a bizonytalan politikai helyzetben minden lehetőséget megragadtak, hogy megtalálják valódi helyüket. Hiszen a fent idézett levél elküldését követően érhetett a felvidéki városokba Ferdinánd meghívója a Komáromba meghirdetett országgyűlésére.² A János-párti Kassa mellett a környék többi városa is készült az útra, ám többségük végül nem ment el a Komárom helyett időközben Pozsonyban megtartott gyűlésre.³ A felső-magyarországi városok mellett a többi város távolmaradását támasztja alá Ferdinánd parancslevele is, amelyben a pozsonyi gyűlésen történő megválasztását követően szólította fel a városokat, hogy e választás megerősítéséről értesítsék őt.⁴ A követek küldése helyett a felső-magyarországi városszövetség azonban inkább megpróbált megalkudni (és nem is sikertelenül) az ekkor még János-párti Perényi Péter temesi ispánnal a katonaság fenntartására fizetendő adó ügyében. 1527 első felében Ferdinánd hódolásra szólító levelei sem jártak eredménnyel a városokban. A Szapolyai által meghirdetett országgyűlésen viszont – Pozsony és az alsó-magyarországi bányavárosok kivételével – az összes szabad királyi város követei megje-

2 Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Bardejov, Magistrat Mesta Bardejova (= MMB), Listy No. 5568. Pozsony, 1526. október 9.

3 H. Németh István, *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városszövetség. I–II.* Budapest, 2004, I. 83–87.

4 Fraknoi Vilmos (szerk.), *Magyar Országgyűlési Emlékek / Monumenta Comititalia Regni Hungariae. Első kötet. (1526–1536).* (Magyar Történelmi Emlékek, III; Országgyűlési Emlékek) Budapest, 1874 (= MOE), 54–55.

lentek. Sőt, hogy János kegyét még jobban elnyerjék, a felső-magyarországi városok követei Ferdinánd nekik írt leveleit is átadták Szapolyainak.⁵

1527 nyarán azonban alapvetően megváltozott a politikai helyzet. Ferdinánd – a Jánossal eredménytelenül zárult olműtzi tárgyalásokat követően és az ott meghatározott tűzszünet lejártával – júliusban megindította csapatait, s útban a Magyar Királyság felé körleveleket küldött ki, amelyekben (többek között) a városokat is hűségre szólította fel. Ferdinánd királyi biztosa, Baran von Bartsch, ennek ismeretében augusztus elején Krakkóból ugyanyerre biztatta a felső-magyarországi városszövetséget. A Habsburg-csapatok felvonulása gyors cselekvésre ösztönözte a városok tanácsait, akik sokszor be sem várva a seregek megérkezését, sorra meghódoltak Ferdinándnak. A Felső-Magyarország sorsát eldöntő tokaji ütközet végül a kassai tanácsot is meggyőzte arról, hogy a többi városhoz hasonlóan hagyja el János pártját.⁶ Ferdinánd koronázásán talán már az összes szabad királyi város részt vett,⁷ és azt is tudjuk, hogy a felső-magyarországi városok Valentin Eck bírói dícsőítő versével köszöntötték az uralkodót.⁸ A kassai polgárok megváltozott álláspontját nagyon érzéketlenül mutatja be Szerémi György leírása. Ő a saját bőrén érezte az események változását, hiszen ezekben a napokban épp Kassán tartózkodott. A közeledő hadai miatt erősebbnek látott Ferdinánd mellé álló kassaiak a János királyhoz hű Szerémit elküldték a városból, majd Michael Kukkelbrecht kassai bíró egyórás beszédben esetelte a megváltozott politikai helyzetet a helyi polgárságnak. A Szapolyaiak címerét lerángatták, bepiszkolták, majd egy kutyára kötözve meggyújtották, és a fájdalommal vonyító kutyát „Canis rex” kiáltásokkal űzték el. János király követét nem engedték be a városba, sőt a város polgárai a kassai pénzverő számára összegyűjtött ezüstöt is elkobozták.⁹ A koronázást követően a szabad királyi városok rendszerben teljesítették adó- és katonai kötelezettségeiket Ferdinánd számára, emellett folyamatosan megjelentek az általa összehívott országgyűléseken.¹⁰ Az ezt követő időszakban a szabad királyi városok többsége nyíltan vagy burkoltan kitarthatott Ferdinánd mellett. A felső-magyarországi városszövetség – annak ellenére, hogy a települések éppen a lengyelországi hadiút mentén feküdtek – folyamatosan együttműködött a Habsburg uralkodó csapataival, sőt a városok által fizetett katonák fegyveresen is felléptek a helyi Szapolyai-seregek ellen. Az együttműködés még akkor sem szakadt meg, amikor Szapolyai János Lengyelor-

5 H. Németh, *Várospolitikai és gazdaságpolitika*, I. 86–87.

6 Uo. 87–89.

7 Vö. Hain, *Lőcsei krónikája*, 34.

8 A városok hűségkijelentéseiről: Archiv mesta Košice (= AMK) Collectio Schwartzbachiana (= Schw.) No. 1146. (1527), 1248 (1528), Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten, Allgemeine Akten (= ÖSTA HHStA UA AA) Fasc. 7. 1527. s.d. fol. 3. A verset Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes, Kiszseben és Késmárk városok nevében nyújtották át az uralkodónak.

9 Szerémi György, *Magyarország romlásáról*. Budapest, 1961, 149–152.

10 H. Németh, *Várospolitikai és gazdaságpolitika*, I. 88–90. Az alsó-magyarországi városok adózásáról: Štátny Archiv v Banskej Bystrici, Pracovisko Archiv Banská Štiavnica, Magistrat Mesta Banská Štiavnica (= MMBŠt), Spisy, No. 171. 1527. november 3. Az országgyűlésekről: MOE I. 190, 504, 507, 544, 547.

szág felől ismét elfoglalta az ország jelentős részét, és székhelyét áthelyezte Budára. A királyi csapatok oltalmát nélkülöző városok védelmük érdekében több alkalommal kötöttek szövetséget a környék Ferdinánd-párti főuraival, így egymást katonailag is segíthették. A fegyveres ellenállás mellett közös politikai lépésükre is szükség volt, és időnként együttesen kötöttek békét vagy tűzszünetet az ellenségesen fellépő János-párti főurakkal, amivel kisebb-nagyobb időszakokra viszonylagos békét biztosítottak a városi polgárság számára.¹¹

A Ferdinánd-párti városokat ebben az időszakban a János királyt támogató csapatok fosztogatásai miatt rengeteg kár érte. A felfordulást kihasználó és mind nagyobb számban feltűnő rablók szintén nagy gondot okoztak a városoknak.¹² A budai székhelyhez közelebb eső alsó-magyarországi bányavárosok esetében ugyanazokkal a jelenségekkel találkozunk, mint a felső-magyarországi városoknál. A bányák stratégiai fontossága miatt a bányavárosoknak az addiginál jóval ügyesebb politikát kellett folytatniuk, mivel a környék szinte teljesen a János-párti birtokosok kezében volt. A bányavárosok igyekeztek a Habsburg-oldalhoz csatlakozni, hiszen valójában Habsburg Mária birtokai voltak. Ám mivel a János által bírt országrész közvetlen közelében helyezkedtek el, ő a saját fennhatósága alá tartozó városoknak tekintette őket, és sorra küldözgette az adót, fegyvereseket és ellátást sürgető leveleit. A bányavárosok vezetése igyekezett megfelelni az elvárásoknak, de sok esetben egyáltalán nem biztos, hogy valóban kifizették az adót, elküldték a kért fegyvereseket, illetve elmentek a János által összehívott gyűlésekre. Ugyanis a városok az esetek nagy részében éppen ezek elmaradása miatt kaptak újabb és újabb sürgető parancsleveleket.¹³

A városok a két uralkodó közötti polgárháború idején mindvégig kiszámíthatatlan politikai környezetben működtek. A folyamatos hadjáratokat ugyan meg-megszakították a két király közötti fegyverszünet átmeneti időszakai, de a nyugat-magyarországi városokat leszámítva mind a bányavárosok, mind pedig a felső-magyarországi városok a közvetlen frontvonalon vagy még inkább annak belsejében, elszigetelve léteztek. A János haláláig és a Buda elestéig tartó trónviszály idején a legnagyobb változás a városok birtoklásában Kassa 1536 telén történt elfoglalása volt. Felső-Magyarország központjának elvesztése normális esetben a többi város Jánosnak történő behódolását is magával hozta volna. Ám nem így történt, ugyanis az eperjesi tanács bizonytalanságot és félelmet tükröző reakcióját követően Lőcse és a többi város egyértelmű Ferdinánd-pártisága győzedelmeskedett. Döntésükben jelentős szerepet játszott a Ferdinánd által a régióba vezényelt seregek parancsnokainak magatartása, akik rövid időn belül megfelelő nagyságú haderőt irányítottak a leginkább veszélyeztetett városok védelmére. Hamarosan megérkezett a Leonhard Freiherr von Vels főhadparancsnok vezénylete alá tartozó Habsburg-katonaság, amely Kassát ugyan nem tudta visz-

11 Hain, *Lőcsei krónikája*, 35. AMK Supplementum H, Listy a listiny, (= H I.) 1365/86, 1, 16, 42, 36, 75, 30, 11, 6. MMB, Listy No. 8332. Bártfa, 1536. november 23.

12 H. Németh, *Várospolitikai és gazdaságpolitika*, I. 90–94.

13 MMBŠt, Spisy, 1530. október 6; 1530. január 10; 1530. április 19. A Lodovico Gritti kormányzóknak kifizetendő összegről: uo. 1531. január 23. Mária királyné és I. Ferdinánd hasonló tartalmú leveit lásd uo. passim. Az 1531. évi nagyszombati gyűlésről lásd uo. 1531. április 11.

szahódítani, ám a városokat leginkább veszélyeztető erősségeket (Makovica, Kapi, Sáros) elfoglalták.¹⁴ Kassát a Felset váltó spanyol Tomaso Lascano 1539 nyarán ismét megpróbálta visszavenni az eperjesi polgárok segítségével, de János király katonasága még Kassa falai előtt meglepte a Habsburg-csapatokat. Lascanót és katonáinak egy részét – több eperjesi polgárral együtt – az ütközetben megölték. Mintegy százötven eperjesi lakos fogságba esett, és csak több mint egy év múlva szabadult nehéz rabságából.¹⁵ Lascano balszerencsés kimenetelű vállalkozását követően Szapolyai katonai parancsnokai a városok kereskedőit fokozatosan harmincad-, sőt kilenced- és tizedfizetésre kényszerítették.¹⁶ A városzövetség megmaradt tagjai igyekeztek Bécsben védelmet keresni, de helyzetük csupán akkor javult érezhetően, amikor megalkudtak Czeczey Lénárt kassai kapitánnyal, és „védelmi pénzt” fizettek neki annak fejében, hogy ne akadályozza a városi kereskedelmet, és ne rabolja ki kereskedőiket.¹⁷

ADÓPOLITIKA ÉS ÁLLAMI FELÜGYELET

A késő középkorban a mohácsi ütközetet megelőző évekig a két legnagyobb város, Buda és Pest adója a Magyar Királyság többi városához képest kifejezetten magas volt, általában 2000–2500 forintot fizettek külön-külön.¹⁸ Ehhez képest a kettős királyválasztás és az oszmán fenyegetés következtében a városok katonai kiadásai alaposan megnövekedtek, és teljesítendő kötelezettségeik jellege is megváltozott. János király adópolitikájáról nagyon kevés adat áll rendelkezésre, hiszen a kincstartóság iratai teljesen elpusztultak. Csupán közvetett és igen kevés városból származó adatokkal rendelkezünk erről a témáról, ám ezekből úgy tűnik, hogy egyre nagyobb teher nehezedett rájuk. A korábbiakban igen jelentős adóösszegnek számított, ha a városonként kivetett taxa összege az ezer forintot meghaladta, ám II. Lajos halálát követően azt látjuk, hogy a városokra rótt terhek jóval felülmúlták ezt az összeget. Az alsó-magyarországi bányavárosok esetében 1529-ben János 2000 forintban szabta meg taxájuk összegét, a következő évben pedig 500 katona kiállítására kötelezte őket. Ezenfelül a katonaság ellátá-

14 Wick Béla, *Kassa története és műemlékei*. Kassa, 1941, 57–58; Takáts Sándor, *Régi magyar kapitányok és generálisok*. Budapest, 1922, 19–20; Hain, *Lőcsei krónikája*, 75; H. Németh, *Várospolitikai és gazdaságpolitika*, I. 97–103.

15 ÖStA HHStA UA AA 1539. június 23. fol. 75–84; 1539. augusztus 26. fol. 41; ill. Takáts, *Régi magyar kapitányok*, 22–23.

16 Takáts, *Régi magyar kapitányok*, 25–26; ÖStA HHStA UA AA Fasc. 48. fol. 24–25. 1543. augusztus 30. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Mohács utáni gyűjtemény, R 314 (Városi iratgyűjtemény) Lőcse, Eperjes, 1543. december 16.

17 Az évente fizetett adónak is beillő pénzjuttatás eleinte 600, majd 1000 forint volt, amelyet a városokra egy összegben „vetettek ki”. MMB Eperjes, 1540. december 31. Czeczey Mihelyst megkapta a kialakított összeget, kiállított egy menlevélhez hasonló iratot, amelyben szabad utat engedett a városok kereskedőinek. Uo. Kassa, 1540. december 23; 1541. szeptember 17; 1541. október 16; 1541. november 4; 1543. március 19.

18 Kubinyi András, Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: Gerevich László (szerk.), *Budapest története. II. A későbbi középkorban és a török hódoltság idején*. Budapest, 1975, 172.

sára különféle élelmiszerek szállítására kötelezték a bányavárosokat.¹⁹ Piszkey Mihály, János király kamarása és főkapitánya csak Besztercebányától 150 katonát vagy 500 forintot követelt.²⁰ A bányavárosokra kirótt terhek nem számítottak egyedinek, ugyanis a mohácsi ütközetet követően a felső-magyarországi városok például 200 katonát küldtek Szapolyainak. Az ő zsoldjuk havonta 1000 forint többletkiadást okozott nekik. A következő évben János ismételtén 200 katonát kért tőlük, ezt azonban ekkor már megtagadták. Az 1527-től Ferdinánd-párti Kassa városa 1528-ban összesen 4816 forintot költött hadakozásra, részben saját bevételeiből, részben pedig gazdagabb polgárai által adott kölcsönökből fedezve ezt a tetemes összeget.²¹

Szintén fontos változásnak számított, hogy a városok életébe Szapolyai egyre nagyobb erővel szökött bele. A folyamatos hadakozás miatt Budán és Kassán János király állandó helyőrséget tartott, egyben az addigiaknál jóval nagyobb mértékben kobozott el és adományozott városi házakat.²² Ez magyarázható a zavaros belpolitikai helyzettel és a kettős királyság miatt a felségárulások megnövekedett számával. A városi önkormányzatok szempontjából rendkívül kedvezőtlen folyamat volt, hogy az uralkodó számtalan polgári fennhatóság alatt álló házat vont ki a magisztrátusok fennhatósága alól, és azt főként hozzá hű nemesi családoknak adományozta. Nem véletlen, hogy ezt a szokást még a Budának adott kiváltságlevelek sem tiltották el, hiszen János itt sem mondhatott le hívei megjutalmazásáról. Kassa esetében is hasonló változásokról tudunk, így e városokban biztosan megnövekedett a katonaság és a nemesség aránya.²³ Ez a jelenség, bár maga a gyakorlat hamar abbamaradt, erősen rányomta a bélyegét a későbbi évtizedek magyarországi várospolitikájára.

János király alatt a városi önkormányzatokat is szigorúbb ellenőrzés alá vonták. Budán a királyi hatalom a kincstartón és a várnagyon keresztül érvényesült, amit jól mutat a kincstári tisztviselő Turkovith Miklós budai bíróvá választása. Buda esetében több alkalommal a királyi udvar ellátását és a kincstartóságot egyszerre a kezében tartó budai várnagy volt az a tisztviselő, aki közvetlenül beavatkozott a városi önkormányzat jogaiba. A két pozíció összevonásának elsődlegesen pénzügyi okai voltak. Kassán ugyanez a közvetlen beavatkozás Czecey Lénárd kassai kapitány részéről nyilvánult meg. A város védelmének és ellátásának érdekében ő tartotta kézben a város minden ügyét, és az ő kezébe kerültek a város kulcsai is. Ez egyben a városi önállóság szimbólumainak tekintett városfalak feletti felügyeleti jog átvételével is járt, és Czecey stratégiai okokra hivatkozva a városkapuk használatát is korlátozta.²⁴ Mindez előrevetítet-

19 MMBŠt, Spisy, 1529. november 30; 1530. január 10; 1531. február 9.

20 MMBŠt, Spisy, 1530. január 4.

21 H. Németh, *Várospolitika és gazdaságpolitika*, I. 335–339.

22 Kubinyi, *Budapest története*, 224; Takáts, *Régi magyar kapitányok*, 20.

23 Végh András, *Buda város középkori helyrajza. I.* (Monumenta Historica Budapestinensia, 15.) Budapest, 2006, passim; Kubinyi, *Budapest története*, 221–222, 224.

24 Kubinyi, *Budapest története*, 224; Takáts, *Régi magyar kapitányok*, 20.

te a későbbi felső-magyarországi főkapitányok hasonló gyakorlatát.²⁵ A budai várnagy és a kassai kapitány a városvezetők kiválasztásában is komoly befolyással bírt, így nem véletlen, hogy mindkét városban nagy számban szerepeltek a városi tanácsban a helyi katonaság tisztjei.

A városi önkormányzatok hatáskörének korlátozását figyelhetjük meg a szabad plébánosválasztás esetében is. A forrásokból kitűnik, hogy Szapolyai János erőteljesen fellépett a reformációval szemben. Ez a fennhatósága alatt álló városokban különösen szembeűnő. Erre mutat Szapolyai János és Kristóf bártfai plébános kapcsolata is, hiszen a bártfai pap János királyt kérte meg arra, hogy támogassa őt a lutheri tanok elleni fellépésében és az őt folyamatosan zaklató polgárokkal szembeni védekezésében. Szapolyai válaszelevelében arról biztosította, hogy amint lesz rá lehetősége, vissza fogja helyeztetni plébánosi tisztébe.²⁶ Mindez már előrevetítette János hatalmának egyre szűkülő határait. Budán sem nyomhatta el erővel a reformáció követőit, és ennek köszönhetően például Dévai Bíró Mátyás kezdetben szabadon prédikálhatott a városban. A döntően német földről érkező új irányzatok helyi hirdetői, a német papság tagjai azonban még az 1529. évi ostrom idején távoztak a városból. A budai német vallási társaságok tagjai is elmenekültek, így a Krisztus Teste Társulat és a Szent Katalin Társulat feltehetően nem is alakult újjá, Nürnbergbe kihelyezett vagyonukat pedig a Budáról 1541-ben elmenekült városvezetők kártalanítására használták fel.²⁷ A Buda környékén működő káptalanok és szerzetesrendek nagy többsége azonban átvészelte a Mohács utáni időszak ostromait, és többségük visszatért a fővárosba. Ahogy említettük, nem történt meg sem Budán, sem Kassán, hogy a város lakossága a lutheri tanokat egyöntetűen átvette volna és újhíú papot hívtak volna maguk közé. Jóllehet a budai bíró, Turkovith Miklós minden bizonnyal a lutheri irányzat hívévé szegődött, és a Budáról menekülni kényszerülő Dévait ő maga ajánlotta Nádasdy Tamás figyelmébe, a város nagyobb része megmaradhatott a katolikus egyházon belül. Legalábbis nem tudunk arról, hogy egyházi vagyontokat vettek volna városi tulajdonba.²⁸ A bizonytalan belpolitikai helyzet biztos jeleként és a helyi szerzetesség meggyengüléseként egyaránt értékelhetjük, hogy 1537-ben a kassai Szent Erzsébet-dóm és a városban működő mindkét kolduló rend összecsomagolta a monstranciákat, hogy elszállítsa azokat. Történt ez annak ellenére, hogy Kassán 1532-ben még volt oltárjavadalmas, igaz, az ő felekezeti identitása is erősen kétséges, hiszen „*gratiam et pacem in Christo Jesu*” kezdettel írta levelét Bártfa városának. Az oltárjavadalom vagyontárgyai azonban

25 Pálffy Géza, *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században*. Győr, 1995, 151–153; H. Németh István, *Kassai polgárok és katonák a 16. században*. A hadsereg beköltözésével járó társadalmi és közigazgatási jelenségek a felső-magyarországi városok életében a Mohácsot követő évtizedek során. *Levéltári Közlemények* 68 (1997) 143–197; Uő, *Várospolitikai és gazdasáspolitikai*, I. 314–317.

26 AMK H I. 1113/81.

27 Bessenyei József, *Menekültek... A kereskedelem helyzete Magyarországon 1526 után, Bornemisza Tamás és a budai menekültek működésének tükrében*. Miskolc, 2007, 20–21.

28 Kubinyi, *Budapest története*, 163–164, 220–221, 223; Bessenyei, *Menekültek*, 20–21.

csak 1550 után kerültek a városi tanács tulajdonába.²⁹ A kassai felekezésváltás – ellentétben a környező városokkal, ahol erre már az 1530-as években sor került – szintúgy csak a század közepén történt meg, amiben nem kis szerepet játszhatott az, hogy a régió felekezésváltásakor a város még szilárdan Szapolyai János fennhatósága alatt állt.³⁰

A VÁROSI POLGÁRSÁG GAZDASÁGI LEHETŐSÉGEI A POLGÁRHÁBORÚ IDŐSZAKÁBAN

Szapolyai János városokkal összefüggő gazdaságpolitikáját nehéz lenne egy rendszerben látni, hiszen sem a korszak, sem a polgárháborúval terhelt időszak nem volt alkalmas nyugodt és kiérlelt gazdaságpolitika bevezetésére. A Habsburg-fennhatóság alatt álló városokkal kapcsolatban nyilván gazdasági eszközöket is bevetettek annak érdekében, hogy kénytelenek legyenek átpártolni János oldalára. A szemben álló felek sorra dúlták fel a városi birtokokat és termőföldeket. A gyakori hadjárások ismert következménye volt a kereskedők fosztogatása és a kereskedelmi utak biztonságának megromlása. Jóllehet nem ezek képezték a magyarországi kereskedelem legfőbb akadályát a 16–17. században, éppen a két uralkodó közötti viszály idején súlyos teherként nehezedtek a városok polgárainak vállára. A bizonytalan politikai viszonyokkal terhes 1530–1540-es években gyakorta megesett, hogy az ellenséges katonák árukkal megrakott kereskedőket raboltak ki, és több ezer forintot károkat okoztak nekik. A rengeteg önkényeskedés miatt a városi követek mindkét uralkodónál és minden országgyűlésen sokszor panaszkodtak. A kereskedelmi útvonalak fenntartásában és a kereskedelem biztonságának helyreállításában azonban mindenki érdekelt volt. Jó példa erre, hogy mivel János király legszorosabb külföldi szövetségésének Zsigmond lengyel király számított, joggal gondolnánk, hogy a Habsburg-párti városok nem sok jót remélhettek, ha lengyelországi vásárra indultak. Ez azonban egyáltalán nem így volt, mert a zavartalan kereskedelem érdekében érdekelt lengyel kereskedők nyomására viszonylag hamar lépéseket tettek a korábban virágzó forgalom helyreállítására. 1531-ben Krakkó és az annak környékén fekvő városok igyekeztek Ferdinánd és Zsigmond lengyel király között megegyezést kicsikarni,³¹ majd a határ menti királyi kapitányok és a két ország rendjei is hasonló kompromisszumot javasoltak.³² Ezek a problémák végül a két ország uralkodói közötti békekötések során rendeződtek.³³

A kereskedelem biztosítása mindenestre nemcsak a szövetségés lengyel király miatt volt fontos Szapolyai János számára, hanem a fennhatósága alatt álló

29 Štátny archív v Prešove, Magistrat Mesta Prešova, Spisy, No. 2779., MMB, Spisy, No. 6914.

30 H. Németh István, A rekatolizáció államigazgatási háttere a magyarországi szabad királyi városokban. In: Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.), *Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században*. Pécs, 2018, 241–260.

31 H. Németh, *Várospolitika és gazdaságpolitika*, II. 10–28.

32 MMB sorszámozatlan, Žmigród, 1540. szeptember 14; *MOE* II. 567; III. 8–9, 14–15, 37, 40, 255.

33 MNL OL Családi fondok, levéltárak, Károlyi Levéltár, P 396 (Acta publica) 5. t. fol. 3–9, 790–793.

állam és a hadakozás finanszírozása okán is. A harmincad a korszak egyik legnagyobb és legbiztosabb állami/kincstári bevételei közé tartozott.³⁴ Az innen várható jövedelem kiemelkedően fontosá tette a szabad és háborítatlan kereskedelem biztosítását. Az uralkodók a kereskedelemről, pontosabban az élelmiszer-kivitelről nem csupán közvetett módon, a vámok révén, hanem közvetlenül is nagy jövedelmekhez juthattak. A Szapolyai János és Ferdinánd által is kiadott árukiviteli tiltások csak részben szolgálták a Magyar Királyságban állomásozó katonaság ellátásának biztosítását.³⁵ A tiltások kiadásának másik oka egyrészt a kincstár által megszervezett „állami” kereskedelem volt, illetve azok a nyilván jó pénzért kiadott engedélyek, amelyek éppen a tiltás miatt váltak értékké.³⁶ János király a városi kereskedők tevékenységét már uralkodása kezdetén támogatta, hiszen első parancsleveleinek egyikében éppen megerősítette a szabad királyi városok vámmentességét, és védelmébe vette őket a földesúri vámoltság ellenében.³⁷ Mivel a gazdasági lehetőségeket az abban részt vevők döntően meghatározták, a Szapolyai János fennhatósága alatt álló városok polgárságát és gazdasági tevékenységüket egyszerre elemezzük.

Az ország vitathatatlanul legfontosabb és a többi város közül egyértelműen kiemelkedő, a Buda–Pest–Óbuda gazdasági egységből álló településcsoportja a mohácsi ütközetet követően gazdaságilag meggyengült. Ennek hátterében az állt, hogy a mohácsi ütközetvesztés hírére a fővárosból elmenekülő királynéval együtt távozott az udvarhoz gazdaságilag is erősen kötődő itáliai és német polgárság jelentősebb része. A Budára bevonuló szultán a teljes városi zsidóságot hajókon Konstantinápolyba szállította. Három évvel később, miután a várost Szapolyai János oszmán segítséggel elfoglalta, erőszakkal a maradék németiséget is eltávolították. Egy részük a német helyőrséggel vonult el a Szulejmán szultán által vezetett sereg elől. Őket a várostól nem messze oszmán csapatok koncolták fel. Másokat a győztesen bevonuló Szapolyai János deportált. Döntésének hátterében egyszerre húzódtak hadászati és politikai megfontolások, hiszen a német polgárság tevékenyen vett részt Buda védelmében a Ferdinánd-párti helyőrséggel együtt, ezért megbízhatatlannak, potenciális kémeknek tekintették őket. Buda esetében a kiűzetés szinte teljesnek mondható (bár később egy-két német család visszatérhetett), Pest esetében azonban csak esetleges volt.³⁸ A családok nagy része oda menekült, ahonnan korábban Budára érkezett. A pozsonyi Kochaim, Harber és Gailsam családok tagjai visszatértek a Habsburg Ferdinánd

34 Kenyeres István, A királyi Magyarország bevételei és kiadásai a 16. században. *Levéltári Közlemények* 74 (2003) 59–103; Uő, A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság pénzügyei és hadi költségei a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig. *Történelmi Szemle* 55 (2013) 541–568; Uő, A Magyar és a Szepesi Kamara bevételei és kiadásai a XVII. században. *Fons* 24 (2017) 3–67.

35 H. Németh, *Várospolitika és gazdaságpolitika*, II. 18–28.

36 Kubinyi, *Budapest története*, 210, 213–214; Bessenyei József, Szapolyai János gazdaságpolitikai törekvései, a magyarországi városok és az ország kereskedelmi útvonalainak összefüggésében. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 38 (2013) 31–40.

37 MMBSt, Spisy, 1527. március 30; 1529. október 18; 1530. április 19.

38 Kubinyi, *Budapest története*, 200–203, 208–209.

magyarországi székhelyévé váló városba, ahogy a Kretschmerek is. A tekintélyes budai Haller család tagjainak egy része szintén Pozsonyban talált menedékre, más tagjaik részben Kolozsvárra, részben Kassára költöztek. Helyüket a környéken lakó, főként pesti magyar polgárság töltötte be.³⁹ Az oszmán hadak pusztításait megtapasztalt jelentős dél-magyarországi városokból, mint például Pécsről, szintén nagy számban érkezett magyar polgárság, és valószínűleg ugyanúgy a németek által hátrahagyott házakban telepedett meg.⁴⁰ Az üresen maradt házak jelentős részét Szapolyai János hívei kapták meg, akik nemesként telepedtek meg a János király uralkodói központjává váló városban. A kitelepítés eszközt nem csupán itt, hanem minden olyan városnál alkalmazták, ahol erős német polgárság élt. Helyüket a környékről vagy pedig más, az oszmánok által elfoglalt városból rekrutálódott magyar kereskedő-polgári réteg töltötte be. Kassát 1536 decemberében foglalták el, és itt is hamar megszületett a döntés: a város német elitpolgárságát a Szapolyai János által ellenőrzött mezővárosokba (Szeged, Gyula, Makó, Csanád, Simánd, Nagyvárad, Temesvár, Lippa, Túr) telepítették át, a többieket pedig elvándorlásra kényszerítették. Utóbbiak száma oly nagy volt, hogy a lőcsei tanács 1537 januárjában már tiltakozott az ellen, hogy újabb menekülteket fogadjanak be.⁴¹

A német polgárság eltűnésével mindkét városban erősen visszaesett a kereskedelem volumene, hiszen velük együtt elvesztek a délnémet kapcsolatok, és a tőkeerős pesti marhakereskedő-polgárság csak részben tudta betölteni az elűzésükkel keletkezett űrt. Ha a kereskedők minőségét és mennyiségét a pesti marhakereskedésben érdekelt magyarok részben pótolták is, a kézműiparban mindez csak kevéssé sikerült. A budai iparosok számukban, tagozódásukban és az általuk megtermelt termékek minőségében is visszaestek az 1530-as években. Ennél sokkal látványosabb, hogy a luxusipar szinte teljes mértékben eltűnt. Mindössze az ötvösök jelenléte mutatható ki a Szapolyai János birtokolta Budán. Ez a királyi udvar fényének csökkenésével is magyarázható, hiszen a Jagelló-Habsburg-udvarhoz képest a Szapolyai-udvar jóval szerényebb, vidékiesebb lehetett. A német lakosság deportálása és részbeni megsemmisítése következtében helyükre egy tehetős, de a korábbi német vezető réteghez nem hasonlítható magyar polgári réteg került. Budán olyan személyekből tevődött össze a tanács, akik egyrészt a régi vezető réteghez tartozó magyarokból, részben pedig új, a

39 Bessenyei, *Menekültek*, 14–15; András Kubinyi, *Die Nürnberger Haller in Ofen. Ein Beitrag zur Geschichte des Südosthandels im Spätmittelalter. Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg* 52 (1963–64) 80–128; Kubinyi András, *A nürnbergi Hallerek Budán. Adalékok a késő középkori dél-német kereskedelem történetéhez*. In: *Uő, Tanulmányok Budapest középkori történetéről*. Budapest, 2009, 705–741.

40 Szakály Ferenc, Schreiber Farkas, pécsi bíró (1527–1542). (Pályakép néhány gazdaság- és társadalomtörténeti tanulsággal). *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 20–21 (1975–1976) 75–102; Varga Szabolcs, *Írem kertje. Pécs története a hódoltság korában (1526–1686)*. Pécs, 2009, 12–20; Uő, *A püspök városa vagy az Oszmán Birodalom előretolt helyőrsége?* In: Vonyó József (főszerk.), *Pécs története. II. A püspökség alapításától a török hódoltságig*. Pécs, 2015, 298–301.

41 AMK Supplementum H. Mestské knihy a registre, *Knihy mestskej administratívy, Súpis dedičských vkladov a závetí (Protocollum hereditatum)* 1. fol. 11; Hain, *Lőcsei krónikája*, 78–79; Szakály Ferenc, *Makó a török hódoltság idején*. (Makói monográfia füzetei, 6.) Makó, 1993, 185.

középréteg középső-alsó rétegéből származtak. Ezek egy része a már oszmán fennhatóság alá eső városokból érkezett, más részük a korábbi középrétegből, akik általában a külvárosokban éltek, és csupán kisebb vagyonnal rendelkeztek.⁴² Az új budai elit tagjait természetesen hiba lenne lebecsülni, hiszen gazdasági súlyuk a korábbi német polgárságéhoz képest volt csak csekélyebb. A legvagyonosabb kereskedők – például Bornemisza Tamás, a vele egy társaságban lévő Johann Paur és Pálczán Péter budai bíró – több tízezer forintnyi tőkével vettek részt a távolsági kereskedelemben. Ők a János király által támogatott állatexportban megszerzett üzleti tőkéjüket leginkább a posztóbehozatalba fektették, és ezzel töltötték ki a német kereskedők távozásával támadt űrt.⁴³ Egyeduralmukhoz a királyi támogatáson túl az is hozzájárult, hogy az utolsó német cég (a Fuggeréké) már a harmincas évek elején elhagyta a várost. Az olasz kereskedők az itáliai exportot támogató János és főként Lodovico Gritti kormányzósága alatti gazdaságpolitika hatására Budán maradtak.⁴⁴ Buda így megtartotta a távolsági kereskedelemben betöltött országos vezető szerepét. A budai magyar polgárság részt vett mind a nemzetközi, mind a hazai kereskedelemben, a kereskedelemben betöltött szerepük azonban megváltozott: a korábban főként belkereskedelemmel, a marhakereskedelem belföldi szervezésével foglalkozó magyar kereskedők, Pálczán Péter, Turkovith Miklós, Bácsi Ferenc, Bornemisza Ferenc és Tamás, valamint Siri Imre állatkereskedelemmel már épp úgy foglalkoztak, mint a nyugati árucikkek forgalmazásával.⁴⁵

Szapolyai ezt a Pestről beköltöző magyar polgári réteget igyekezett további privilégiumokkal támogatni az 1530. évi sikertelen Ferdinánd-párti ostromot követően. Buda összes polgárának nemességét adományozott, amely megerősítette a város kereskedőinek vámmentességét, illetve a város új címert is kapott, amely biztosította a város – egyébként erősen vitatható – helyét a rendek között. Ez azért is volt fontos, mert a késő középkorban a városokat nem minden esetben hívták meg a rendi országgyűlésekre. János király a budai magyar kereskedők gazdasági befolyását azzal igyekezett elősegíteni, hogy országosan állatkivitelitilalmakat vezetett be, amely alól az uralkodó csak az őt támogató pesti és budai polgárságnak adott felmentéseket. Ezzel az intézkedéssel az új magyar polgárság tőkeerejét próbálta növelni, ellensúlyozandó a korábbi délnémet tőke kiesését. A jobbágyok költözési tilalmának feloldásával a városi népesség utánpótlását kívánta biztosítani. A gabonakivitelitilalom szintén az élelmiszer-kereskedelemben érdekelték számára teremtett monopolhelyzetet, másrészt Buda el-

42 Kubinyi, Budapest története, 209, 214–215, 218–221. A pesti elit marhakereskedelemben játszott szerepéről: Kubinyi András, Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben. *Történelmi Szemle* 36 (1994) 1–52.

43 Bessenyei József, Hans Paur budai kereskedő élete. In: Bessenyei József – Horváth Zita – Tóth Péter (szerk.), *Tanulmánykötet Heckenast Gusztáv emlékére*. Miskolc, 2001, 67–78; Bessenyei, *Menekültek*, 61–84.

44 Kubinyi, Budapest története, 213–215; Bessenyei József, Szapolyai János és a magyarországi városok. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series: Sectio Historiae* 41 (2013) 111–119.

45 Bessenyei, Szapolyai János gazdaságpolitikai törekvései, 31–40.

látását is biztosította.⁴⁶ A Kassán megjelenő, főként a közeli mezővárosokból érkező polgári lakosság ehhez képest sokkal súlytalanabbnak tűnik, főként a Szapolyai János haláláig tartó időszakban. A kassai magyarság gazdasági tekintélye csak ezt követően, főként Buda 1541. évi eleste, valamint az alföldi nagy központok oszmán fennhatóság alá kerülése után nőtt meg ismét. A Budáról és Pestről érkező magyarok sokszor Szeged, majd még inkább Kolozsvár, illetve Nagyvárad érintésével érkeztek az akkor már János király özvegye kezén lévő felső-magyarországi régióközpontba.⁴⁷ Buda és Kassa esetében is azok a kereskedők szereztek központi szerepet a nemzetközi és regionális forgalomban, akik a 15. században kialakult új kereskedelmi lehetőségeket, módszereket, útvonalakat felhasználva korán és komoly tőkével kapcsolódtak be a századfordulón mind jobban megélénkülő marhakereskedelembé. A kora újkori Magyarország kereskedelme a kialakult politikai helyzet miatt gyökeresen átalakult. A legfontosabb kereskedelmi áru: a nagytestű magyar marha ausztriai és németországi kivitele kizárólag a hódoltságban rekedt mezővárosi polgárság (mint felhajtóközvetítő) és a magyar királyságbeli városok kereskedőinek (mint megbízható kiszállító) hatékony közreműködésével jöhetett létre.⁴⁸ Az új kereskedelmi körülmények kínálta lehetőségeket azok a kereskedők tudták a leghatékonyabban kihasználni, akik a dél-magyarországi, immáron oszmán területeken fekvő településekről érkeztek. A kereskedelem módszereinek és személyeinek változását jól mutatja, hogy míg korábban az állatkereskedelmet más kör bonyolította, mint a nyugati áruk kereskedelmét, addig a 16. század első harmadától (ahogy ezt a főváros esetében is láthattuk) mindkét tevékenység ugyanazon csoport kezében összpontosult.⁴⁹

A magyarországi kereskedők a Jagelló-korban leginkább az Alsó-Ausztrián, Bécsen keresztül a délnémet tartományokba vezető kereskedelmi útvonalat használták az állatok kihajtására, valamint a nyugat-európai termékek (textíliák, vasáru, luxustermékek stb.) behozatalára. Ezenfelül az élelmiszer-kivitel hagyományos célterületei voltak a kis-lengyelországi (Krakkó, Új-Szandec stb.), illetve délnyugatra a velencei területek. Amíg előbbiről jelentősebb szakirodalom áll

46 Kubinyi, Budapest története, 211–213.

47 Granasztói György, *A városi élet keretei a feudális kori Magyarországon. Kassa társadalma a 16. század derekán*. Budapest, 2012; Bessenyei József, Budai és pesti menekültek Északkelet-Magyarországon a XVI. században. In: Bessenyei József – Fazekas Csaba (szerk.), *Város és társadalom a XVI–XVIII. században*. Miskolc, 1994, 35–43; Bessenyei, *Menekültek*, 36–39.

48 Zimányi Vera, *Magyarország az európai gazdaságban 1600–1650*. Budapest, 1976; Harald Prickler – Zimányi Vera, Konjunktúra és depresszió a XVI–XVII. századi Magyarországon az ártörténet és a harmincadbevételek tanúságai alapján. *Agrártörténeti Szemle* 1–2 (1974) 79–201; Gecsenyi Lajos, Bécs és Magyarország kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a 16–17. század fordulóján. *Századok* 127 (1993) 469–485; Gecsenyi Lajos, Az Edlasperg-ügy. A magyar kereskedők bécsi kapcsolatai a 16. század első felében. *Történelmi Szemle* 35 (1993) 279–295; Gecsenyi Lajos, Bécs és a hódoltság kereskedelmi összeköttetései a 16. században. Thököly Sebestyén felemelkedésének hátteréhez. *Századok* 129 (1995) 767–790.

49 Szakály Ferenc, *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. (Humanizmus és Reformáció, 23.) Budapest, 1995, 33–91, továbbá 172–218, 388–412, a Szegedről a 16. század közepén elköltöző kereskedők pályaképe. Bessenyei, *Menekültek*, 34–52.

rendelkezésre, addig utóbbiról jóval kevesebbet tudunk annak ellenére, hogy a 16. század második felétől a Zrínyi család által kiszállított élelmiszerek végállomása is Velence és annak környéke volt. Szapolyai János velencei kapcsolataira építve igyekezett még szorosabbra fűzni ezt a hagyományosnak nevezhető gazdasági kapcsolatot. Megkoronázását követően szinte azonnal követet küldött Andrea Gritti velencei dózséhez Jozefics Ferenc zenggi püspök személyében, aki december közepén adta át az új király üzenetét a dózsénak. János ígéretet tett arra, hogy a Magyar Királyságból kiszállított összes hagyományos kivitelre szánt árut (azaz főként marhahúst és bőroket) Velencébe és nem a német tartományokba szállíttatja, ami évente legalább 15 000 marha kivitelét jelentette volna. Ugyanezt az ajánlatát a következő évben megismételte, majd Lodovico Gritti kormányzó időszakában ezek a próbálkozások még erőteljesebbek lettek, noha a Velencébe vezető útvonal fontosabb csomópontjai (Horvátország, Pettau, Laibach) Ferdinánd kezén voltak.

Gritti Buda fejlesztését, kereskedelmi csomópont szerepét még inkább kiemelten kezelte. Szerémi szerint „*Gritti úr fejleszteni akarta a várost kereskedelemmel úgy, hogy nem lett volna párja Budának*”. Gritti halálát követően a kincstár kezelését Fráter György vette át, aki 1535-től egyúttal a budai várnagy tisztét is betöltötte. A kereskedelem fontosságát és annak módszereit jól ismerő György barát Szapolyai János államának bevételeit arra a jól bevált módszerre alapozta, amely a kereskedelmi termékek kivitelének tiltásával az uralkodót monopolhelyzetbe hozta. Ezzel jelentős áremelkedést ért el, az így felvert értékű termékeket részben saját hálózatán keresztül értékesítette, részben pedig a főként budai kereskedőknek adott egyedi engedélyekkel juttatta el a megfelelő piacokra. Az áruk többsége minden bizonnyal a hagyományos útvonalon, Bécsen keresztül a délnémet területek hús- és nyersanyagellátását szolgálta.⁵⁰ A budai János-párti kereskedők üzleti érdekei a hagyományos útvonalak felértékelődésével a harmincas évek végén már a Habsburgokkal való jó viszonyt követelték meg, így nem véletlen, hogy épp ezek a kereskedők vettek részt a budai városi tanács 1541. évi „árulásában”.⁵¹

A MAGYARORSZÁGI VÁROSHÁLÓZAT HIERARCHIÁJÁNAK ÁTALAKULÁSA A 16. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A kettős királyság időszaka a városhálózat átalakulása szempontjából igen izgalmas korszak. Az oszmán terjeszkedéssel a déli és a középső országrész nagy vonzáskörzettel rendelkező, hagyományos központjai a magyarországi kereskedelem szempontjából háttérbe szorultak, még akkor is, ha regionális jellegű központként tovább működtek.⁵² A Buda–Pest–Óbuda gazdasági egység uralma az

50 Bessenyei, Szapolyai János és a magyarországi városok.

51 Bessenyei, *Menekültek*, 19–20.

52 Kubinyi András, Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. *Történelmi Szemle* 46 (2004) 1–30; Granasztói György, A dunai térség városodása (XVII–XVIII. század). *Demográfia* 32 (1989) 157–187.

országos távolsági kereskedelem és ipar felett a német polgárság elűzésével és részbeni megsemmisítésével megtört. Az ország gazdasági csomópontjaként funkcionáló város csoportot maga Szapolyai János is fejlesztette, és igyekezett új célterületek bevonásával váltani a délnémet kereskedelmi központoktól az itáliai kereskedelem felé, de hosszú távon ez nem járt sikerrel. A Budáról elmenekült kereskedők már ekkor Bécs és Pozsony felé tették át székhelyüket, a főváros elését követően pedig azokban a kereskedelmi központokban telepedtek le a Pestről elmenekült magyar polgárokkal együtt, amelyek ekkor emelkedtek ki véglegesen a magyarországi városhálózatból. Buda kereskedelmi szerepét végül nem is egy másik magyarországi város, hanem a Habsburg Monarchia székhelyévé váló Bécs vette át. A magyarországi települések közül a Bécs, majd onnan a német területek piacai felé irányuló nagy volumenű állatkereskedelmet és az onnan a Magyar Királyság felé áramló nyugati árucikkek importját közvetítő regionális központok emelkedtek ki. Az ország igazgatási és belpolitikai központjává váló Pozsony ekkor lett egyértelműen a legnagyobb magyarországi várossá.⁵³ Mellette Nagyszombat, Magyaróvár és Győr vált megkerülhetetlen partnerré ebben a kereskedelmi hálózatban.⁵⁴ A soproni kereskedők nem vettek részt a nagy hasznot hozó állatkereskedelemben, de jól szállítható borukkal a térség exportképes termékét állították elő és irányították annak kereskedelmét Alsó-Ausztria és Szilézia irányába. A soproni borvidék jelentőségét mutatja, hogy a soproni bor a 16. század második felében még Krakkóban is megjelent. Az itteni nedű azonban nem versenyezhetett a Tokaj-Hegyaljáról kiszállított borral, aminek a hasznát elsődlegesen a felső-magyarországi városok, különösen Kassa és Eperjes kereskedői fölőzték le. A Kis-Kárpátok oldalában fekvő szőlőhegyek kisebb volumenű borkereskedelmére alapozták felemelkedésüket az itt fekvő városok (Modor, Bazin, Szentgyörgy), de jelentőségük nem mérhető a fentebb említett központokéhoz. A délvidéki kereskedelemben Pécs szerepe ugyan megmaradt, ám miután 1543-ban Székesfehérvárhoz hasonlóan oszmán fennhatóság alá került, a Magyarország és Velence között a Görz–Laibach–Pettau/Ptuj útvonalon folyó kereskedelemben Pettau vette át a főszerepet: a Velence felé irányuló magyarországi marhakereskedelem legfontosabb közvetítőhelyévé vált, ezzel az osztrák tartományok kereskedelmi csomópontjai között is különleges helyet foglalt el.⁵⁵ Pécs, de különösen Székesfehérvár helyét Pápa tolthette be regionális

53 Pálffy Géza, A Magyar Királyság új fővárosa. Pozsony a XVI. században. *Fons* 20:1 (2013) 3–76.

54 Gecsényi Lajos, Győr kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a XVII. században. *Győri Tanulmányok* 13 (1993) 103–118; Granasztói György, *A barokk győzelme Nagyszombatban: tér és társadalom, 1579–1711*. Budapest, 2004.

55 Othmar Pickl, Der Funktionswandel der Stadt Pettau/Ptuj am Handelsweg zwischen Ungarn und Oberitalien vom Frühmittelalter bis zur Gegenwart. In: Franz Tichy – Jürgen Schneider (Hrsg.), *Stadtstrukturen an alten Handelswegen im Funktionswandel bis zur Gegenwart. Referate des 6. interdisziplinären Colloquiums des Zentralinstituts*. Neustadt a. d. Aisch, 1984, 57–70; Othmar Pickl, Pettau – ein internationaler Handelsplatz des 15. und 16. Jahrhunderts. *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 62 (1971) 87–109; Herbert Knittler, Städtelandschaften in Österreich im Spätmittelalter und in der Frühneuzeit. In: Holger Gräf – Katrin Keller (Hrsg.), *Städtelandschaft, réseau urbain, urban network. Städte im regionalen Kontext in Spätmittelalter und früher Neuzeit*. (Städteforschung, A/62.) Köln–Weimar–Wien, 2004, 132; Erich Landsteiner,

szinten.⁵⁶ Az 1541-ben szintén oszmán fennhatóság alá került Buda és Pest szerepét a marhakereskedelem lebonyolításában a korábbi regionális háttérvárosok kiemelkedése révén Szeged, Gyula és Temesvár, ezek elését követően pedig Debrecen vette át és vált interregionális központtá.⁵⁷ A felső-magyarországi régió településhálózata is megváltozott, ugyanis a régió két kiemelkedő tagja, Kassa és Lőcse mellett új, tartós szereplőként megjelent Eperjes. A Magyarország és Lengyelország közötti kereskedelmi kapcsolatok változásai éppen ebben az időpontban egyáltalán nem kedveztek a szepességi Lőcsének. A korábban a lengyelországi rézkereskedelemben fontos szerepet játszó város kiesett a fő kereskedelmi csomópontok közül, mivel a legnagyobb forgalmat a Sáros és Abaúj megyéken át húzódó kereskedelmi utak mellett fekvő városok kereskedői – így a térség valódi fővárosává váló Kassa, valamint a mind jobban fejlődő Eperjes – bonyolították le.⁵⁸ Eperjes kereskedelmi szerepét növelte, hogy a Szapolyai János kezére került Kassa árumegállító jogát I. Ferdinánd Eperjesnek adományozta. Az adomány ideiglenes volt, de a gyorsan fejlődő Eperjes később is meg tudta tartani az ebben a hektikus időszakban elnyert előjogát. A felső-magyarországi városok jelentőségét növelte, hogy a hegyaljai borkereskedelemben kiemelkedő szerepük volt, és a hagyományos lengyelországi piac mellett egyre nagyobb mértékben kapcsolódtak be az ausztriai külkereskedelembé is.⁵⁹ A régió közvetítő partnerei az Erdély peremterületén lévő nagyobb városok, mint Várad és Kolozsvár voltak.

ÖSSZEFOGLALÁS

Összegzésként Szapolyai János esetében leszögezhetjük, hogy a mohácsi csata utáni másfél évtizedben tudatos királyi várospolitikáról csak rendkívül óvatosan beszélhetünk. Az államigazgatás és az uralkodók adópolitikája sem volt még annyira átgondolt, mint akár néhány évtizeddel később. Szapolyai János esetében a pénzügyigazgatás megszervezésére a beháború miatt nem is nagyon volt lehetőség. Mindezek ellenére bizonyos tendenciákat és próbálkozásokat megfi-

---

Strukturelle Determinanten der Stellung Wiens im interregionalen Handel. In: Peter Csendes et al. (Hrsg.), *Wien. Die frühneuzeitliche Residenz (16. bis 18. Jahrhundert)*. Wien, 2003, 187–200; Varga, *Írem kertje*, 37–45.

56 Gecsényi Lajos, Adatok Pápa szerepéhez a XVI. században a Rába-menti tájegységben. In: Hermann István – Somfai Balázs (szerk.), *Tanulmányok Pápa város történetéből 2*. Pápa, 1996, 75–80; Uó, Bécsi kereskedők memoranduma a kelet-nyugati kereskedelemről, 1615. In: Kalmár János (szerk.), *Miscellanea fontium historiae Europaeae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*. Budapest, 1997, 79–88; Szakály Ferenc, Pápa a török korban. In: Kubinyi András (szerk.), *Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig*. Pápa, 1994, 125–200.

57 Bácskai Vera, *Gyula gazdasága és társadalma a XV–XVI. században*. Gyula, 1991; Gecsényi Lajos, Kelet-magyarországi kereskedők a nyugati távolsági kereskedelemben 1546-ban. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve 18 (1991)* 25–35; Gecsényi, *Az Edlasperg-ügy*, 287.

58 Domanovszky Sándor, *A szepesi városok árumegállító-joga: Lőcse és Késmárk küzdelme az árumegállításiért 1358–1570*. Budapest, 1922.

59 H. Németh, *Várospolitikai és gazdaságpolitika*, II. 9–51.

gyelhetünk ezen a téren is. A két törvényesen megválasztott király, I. (Habsburg) Ferdinánd és I. (Szapolyai) János számára az elsődleges kérdés a városok esetében is a pártállás volt: az egyes városok önként vagy katonai fenyegetés hatására csatlakoztak egyik vagy másik oldalhoz. A városok részéről e kérdésben nagyfokú bizonytalanságot figyelhetünk meg, de ez nyilván a magyarországi belpolitikai helyzet egészére elmondható. A városi polgárság gazdasági érdekei e tekintetben megkerülhetetlenek voltak. Amennyiben valamelyik uralkodó lekötelezte az egyes városi tanácsokat különféle privilégiumokkal, abban az esetben ez szintén fontos szempontnak bizonyult. Mindezen túl az egyes uralkodóknak is érdekük volt a városi polgárság támogatása, mivel az országban dúló háborúhoz minden támogatásra – legyen az pénzügyi vagy katonai – szükségük volt. A katonai szempontok azonban sok esetben felülírták a gazdasági megfontolásokat: ez tűnik ki a budai vagy kassai német polgárság elűzéséből és a pesti magyar polgárok támogatásából. A német polgárság gazdasági kapcsolatait a beköltöző új elit tagjai ugyanis nem tudták pótolni, Buda gazdasági szerepe karakteresen, Kassáé pedig egyértelműen visszaesett. Szapolyai János megpróbált új kereskedelmi partnerek bevonásával ellensúlyt találni: a délnémet, egyértelműen Ferdinánd-párti kereskedelmi partnerek helyett Velence irányában tájékozódott. Az e célból kiküldött követek ugyanis nem elsődlegesen a hazai polgárság, hanem az uralkodó, illetve a Fráter György által működtetett saját kiviteli megszervezése és támogatása végett tárgyaltak Velence vezetésével. A két uralkodó között folyó belháború pusztításai, valamint az oszmán haderő területfoglalásai miatt a magyarországi városhálózat ebben az időszakban jelentős mértékben átalakult, a súlypontok áthelyeződtek, új gazdasági központok alakultak ki.

Buda és Pest szerepét tulajdonképpen Bécs vette át, a magyar főváros polgárságának szétszóródott tagjai az új kereskedelmi csomópontokban (Kassa, Pozsony, Nagyszombat) próbálták működtetni régi hálózatukat. Az útvonalak áthelyeződése miatt, valamint annak következtében, hogy a hódoltság és a magyar királyságbeli városok kereskedői között új hálózat és módszer alakult ki, e városok mellett új mezővárosok (Debrecen, Várad, Győr, Magyaróvár stb.) emelkedtek ki.

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

A Szapolyai-család az 1460-as évektől kezdve több mint egy évszázadon keresztül meghatározó szerepet töltött be a Magyar Királyság történetében. A kötetben olvasható tanulmányokból élénk tárul az első nemzedék rendkívüli karrierje, melynek köszönhetően példátlanul gyorsan lettek az ország legnagyobb földesurai. A dinasztia vagyonára, presztízsére és katonai erejére támaszkodva a második generációhoz tartozó János másfél évtizeden keresztül sikeresen igazgatta Erdélyt, és 1526-ban a magyar alattvalók többsége előtt nyilvánvaló volt, hogy őt illeti meg a Lajos király halálával elérvult magyar korona. Az írásokból megismerjük a király kül-, város- és egyházpolitikáját, udvarának művelődési viszonyait, valamint neki és utódainak, Izabella királynénak és fiának, II. János választott királynak az Oszmán Birodalomhoz fűződő viszonyát. A szövegekből kirajzolódó kép alapján a Szapolyaiak története két részre osztható. A sikeres felemelkedés után magyar királyként már kevés volt a családi háttér az eredményes kormányzáshoz. Az ország világbirodalmak hadszíntere lett, és a kiszolgáltatott helyzettel a Jagellók után a Szapolyaiak sem tudtak megbirkózni. Bár az ország egységét nem sikerült megőrizni, a Kárpát-medence keleti területein megszervezett királyságuk így is nagy szolgálatot tett a magyar társadalomnak. Több évszázados felejtés után ez a kötet az utolsó magyarországi királyi dinasztia méltányos értékelésére vállalkozik.

Ára: 3900 Ft

